

ANADOLU'NUN İSLAMLAŞMA SÜRECİNDE DÂRU'L-HADİSLER

08-09 Eylül 2012 ÇANKIRI / TÜRKİYE

SÜLEYMANİYE DÂRÜ'L-HADİSİ'NDE OKUTULAN ESERLER (XVI-XVII. ASIRLAR)

I. GİRİŞ

964/1556-1557 tarihinde tamamlanıp faaliyete geçen Süleymaniye Dârülhadisi, Kanûnî Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer almaktadır. Dârülhadis, derslane ve talebe hücreleri binalarından oluşmaktadır. Dârülhadis'in gösterişli dershanesi, Süleymaniye Camii'nin kible tarafında, Kanûnî Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'ın türbelerinin önünde, Süleymaniye hazîresinin ihâta duvarı üzerinde (duvara bitişik olarak) bulunur ve bugün yanlışlıkla Dârülkurrâ veya Türbedar Odası olarak bilinir. Talebe hücreleri binası ise caminin güney-doğusunda (kibleye dönüldüğünde sol tarafta) yer alan uzun yapıdır.

II. Murat devrinden Kanûnî Sultan Süleyman'a kadar Edirne Dârülhadis Medresesi, Kanûnî'den itibaren de Süleymaniye Dârülhadisi Osmanlı Devleti'nin en yüksek kadrolu medresesi, bu kurumların müderrisleri de en yüksek rütbeli müderrisler (reîsü'l-müderrisîn) sıfatını kazanmış ve devlet teşrifatında üst sıralarda yer almışlardır. Nitekim mülâzemet günlerinde (Perşembe) müderrisler şeyhülislam ile görüşmeye gittiklerinde, Süleymaniye Dârülhadis müderrisi hepsine başkanlık ederdi.

Genelde Süleymaniye Medreseleri, özelde ise Dârülhadis'te uygulanan eğitim ve öğretimin, diğer Osmanlı medreselerinden farklı olmadığı; ağırlıklı olarak okutulan kitaplar dışında Süleymaniye Dârülhadisi ve Süleymaniye Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi' medreselerindeki eğitim-öğretim plan ve programının hemem hemen aynı olduğunu söyleyebiliriz. Süleymaniye Medreseleri ve Dârülhadis'te Salı, Perşembe ve Cuma günlerinin tatil olduğu, diğer günlerde ise eğitim-öğretime devam edildiği anlaşılmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fak. Hadis Anabilim Dalı.

Vakfiye ve Süleymaniye Vakfi'yla ilgili muhasebe defterlerine göre, Dârülhadis'te 1 müderris, 1 muîd, 15 öğrenci (danişmend), 1 bevvâb (kapıcı), 1 ferrâş (hademe), 1 kennâs-ı helâ (tuvalet temizleyicisi) ve 1 sirâcî (kandilci, aydınlatma görevlisi) olmak üzere toplam 21 kişilik personel vardı. Bir kaç istisna dışında, bu kadrolar, araştırdığımız dönem içerisinde hiç değişmemiştir. Vakfiyeye göre Dârülhadis'te görev yapan 21 kişilik personelden müderris 50, muîd 5, öğrenciler (15 kişi) ile diğer görevlilerden herbiri ise 2'şer akçe yevmiye alacaktı. Müderrisler dışındaki personel yevmiyeleri asırlarca hiç değişmemesine rağmen, müderris yevmiyelerinde bazı dönemlerde farklı uygulamaların olduğu görülmektedir. Nitekim kuruluşundan 997/1589 tarihine kadar Süleymaniye Dârülhadisi'ne atanan müderrisler ya ma'zûl mevleviyet kadıları veya kadıaskerlerden olduğundan bu dönem müderrislerinin yevmiyeleri hep yüksektir.

Dârülhadis'e atanan ilk iki müderristen Emin Kösesi 100, Muslihiddin Mustafa ise 130 akçe yevmiye almıştır. Bu iki müderristen sonra 969-997/1561-1589 tarihleri arasında görev yapan 6 müderrisin de Anadolu ya da Rumeli kadıaskerliği mütekâidlerinden olması sebebiyle, bunların yevmiyeleri de yüksek tutulmuş ve kendilerine 210'ar akçe verilmiştir. 997-1071/1589-1661 tarihleri arasında Dârülhadis'te görev yapan müderrisler ise, birkaç istisna dışında (ki bunlar da çoğunlukla 60'ar akçe almışlardır), genellikle 70 veya 100'er akçe yevmiye almışlardır. Bu dönemde Dârülhadis'te görev yapan 47 müderristen 31'inin Süleymaniye Medreseleri, ikisinin Rumeli kadıaskerliği, diğerlerinin ise yüksek kadılık veya dönemin yüksek pâyeli medreselerinden geldiği dikkate alındığında, bu dönem için özel bir sebep olmadığı anlaşılmaktadır. Zira müderrislerin büyük bir çoğunluğu Süleymaniye Medreseleri'nden gelmektedir. Belki de bu dönemde, Vakfın bu dönemdeki iktisadî durumuyla birlikte Dârülhadis'in hem bânîsinin Kanûnî gibi bir padişah olması, hem de orada görev yapan ilk müderrislerin kadıasker ma'zûllerinden olması sebebiyle mevcut yevmiyeye bir süre daha devam edilmiştir. 1072-1111/1661-1700 tarihleri arasında görev yapan müderrislerin yevmiyeleri ise tekrar vakfiyedeki oran olan 50 akçeye inmiştir. Bu dönemdeki müderrislerin tamamı zamanın yüksek pâyeli medreselerinden (büyük bir çoğunluğu ise Süleymaniye medreselerinden) gelmekte olup yüksek kadılıklar veya kadıaskerliklerden gelen tek bir kişi bile bulunmamaktadır. Sonuç olarak bu dönemde sadece müderrislerin buraya atanması sebebiyle vakfiyedeki seviyeye tekrar dönüldüğü söylenebilir.

Süleymaniye Dârülhadisi'ne kurulduğu yıllardan itibaren 997/1589 tarihine kadar öncelikle ma'zûl mevleviyet kadıları veya kadıaskerler atanmışlardır. Ancak, birkaç istisna dışında, bazı ma'zûl kadı veya kadıaskerlerin hadis dersini vermeye ehil olmaması sebebiyle zamanla Dârülhadis'e sadece müderrisler atanmıştır. Dârülhadis'e atanan ilk 8 müderristen 6'sının kadıaskerlik mütekâidi, sonraki 84 müderristen sadece 2'sinin kadıaskerlikten, 82'sinin ise müderrislikten gelmesi de bunu göstermektedir.

Dârülhadis müderrislerinin görev süreleri farklı olup genellikle birkaç aydan başlayıp birkaç yıla kadar sürebilmektedir. Ancak en yaygın görev süresinin

1 yıl civarı olduğu, 1,5-2 yıl çalışanların ikinci sırada yer aldığı, 2 yılın üzerindeki görev sürelerinin az olduğu, istisnâ de olsa görev süresi çok kısa (18 günden 2 aya kadar) veya çok uzun olanların da bulunduğu (6,5 yıldan 14 yıla kadar) görülmektedir. Kısa süreli görev yapıp ayrılan müderrislerin, zorunlu bir sebepten değil de kadılık veya kadiaskerliğe geçmek için böyle bir tercihte buldukları; uzun süre görev yapan müderrislerin ise ya dönemin devlet büyükleriyle ilişkilerinin iyi olduğu ya da ulemâzâdeden oldukları anlaşılmaktadır.

Osmanlı'da hadis alanında ders veren müderrislerin hadis sahasında yazdıkları eserlerin ve çeşitlerinin çok az olduğu bilinmektedir. Osmanlı medrese sisteminin zirvesinde yer alan Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin de ilmî faaliyetler açısından diğer müderrislerden pek farklı olmadıkları anlaşılmaktadır. Zira medrese sisteminin en üst seviyesinde yer alan Dârülhadis de diğer medreseler gibi daha üst mevkilere geçmek için bir ara durak olma vasfını hep sürdürmüş ve onlarla aynı kaderi paylaşmaktan kurtulamamıştır.¹

II. SÜLEYMANİYE DÂRÜLHADİSİ'NDE OKUTULAN ESERLER (XVI-XVII. ASIRLAR)

Osmanlı öncesi klasik İslam medrese sisteminde olduğu gibi Osmanlı medreselerinde de müderris merkezli bir sistem hâkimdi. Bizzat müderris nezaretinde yürütülen dersler, bir veya birkaç ana kitap üzerinde takrîr yoluyla yapılır ve dersler bu kitapların adları ile anılırdı. Takip edilen bu kitapların hemen tamamı Arapça idi. Zaman zaman bunların şerh ve hâşiyeleri de okutulurdu. Alt dereceli medreselerde muhtasar (özet) olarak okutulan dersler, yüksek dereceli medreselerde ise mufassal (ayrıntılı) olarak işlenirdi.²

Osmanlı medreselerinin her bir derecesinde hangi ders ve kitapların ne ölçüde okutuldukları şu ana kadar tam olarak tespit edilememiştir. Bazı vakfiye³ ve kanunnâmelerde⁴ bir kısım eserlerin okutulmasının istenmesi ve bazı biyografi ve otobiyografi yazarları ile tarihçilerin verdikleri bilgilerle konu bir nebze açığa kavuşmuş olsa da Osmanlı medreselerinde okutulan eserlerin tamamının bunlar olmadıkları anlaşılmaktadır. Kanûnî döneminde hazırlandığı belirtilen *Kânûnnâme-i Ehl-i İlm*'de yer alan “Şüyûh-ı müderrisîn... ve sâir ihtiyar ettikleri kitapları edeler” ifadesi, medreselerde okutulan ders kitaplarının kesin bir temel üzerine oturmadığını, müderris tercihlerinin kitap seçiminde önemli rol oynadığı

¹ Süleymaniye Dârülhadisî'yle ilgili detaylı bilgi için bkz. Mehdin Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadisî [XVI-XVII. Asırlar]* (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

² Konuyla ilgili bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı (ö. 1398/1977), *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965, s. 39; Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII/1 (2008), s. 28-29.

³ Meselâ bkz. Kemal Edip Kürkçüoğlu (haz.), *Süleymaniye Vakfiyesi*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1962, s. 31-32.

⁴ *Kânûnnâme-i Ehl-i İlm* için bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlipleri: Kanûnî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri*, IV, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 662-664.

ğını, belirli dersler ve eserlerin yanında bu dersleri anlamayı kolaylaştıracak başka ders ve kitapların da okutulduğunu göstermektedir.⁵

Osmanlı dârülhadislerinde okutulan dersler ve eserler de şu ana kadar tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır.⁶ Konuyla ilgili kesin bilgilere sahip olamamak da dârülhadislerde okutulacak kitapların, genellikle vâkıflar tarafından tayin edilmediği ve kitap seçiminin müderrislere bırakıldığı anlaşılmaktadır. Vakfiyelerde de genellikle herhangi bir kitaptan ziyâde hadis okutulması şart koşulmuştur.⁷ Diğer yüksek dereceli dârülhadislerde olduğu gibi Süleymaniye Dârülhadisi'nde de özellikle usûl-i hadis ve hadisle ilgili eserlerin okutulduğu bilirse de⁸ burada okutulan dersler ve eserlerle ilgili birkaç kitap dışında en azından şimdilik yeterince bilgi ve belgeye sahip değiliz. Bu konuda sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için konuya farklı açılardan yaklaşmak gerekmektedir. Bu nedenle burada, önce hadis alanında Osmanlı medreselerinde en çok okutulan eserler verilecek, ardından Süleymaniye Vakfiyesi'nde adlarına işaret edilen, vakfiye sonunda yer alan ve başta Kanûnî olmak üzere farklı kişiler tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler ile Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bazı yazma eserlerden tespit ettiğimiz ve konunun anlaşılmasına önemli katkı sağlayacağını düşündüğümüz notlar sıralanacak, en sonda ise tüm bunlarla ilgili genel değerlendirmelere geçilecektir.

Osmanlı medreselerinde hadis alanında en çok okutulan eserler şunlardır⁹:

310

Dersin Adı	Eserin Adı	Yazarı
	<i>Sahîh-i Buhârî (el-Câmiu's-sahîh)</i>	Ebu Abdullah Muhammed el-Buhârî (ö. 256/870)

⁵ *Kânûnnâme-i Ehl-i İlm'*deki ifadeler şöyledir: “Şüyûh-ı müderrisîn kütüb-i mu'teberâtdan Şerh-i Adûd ve Hidâye ve Keşşâf ve sâir ihtiyar etdikleri kitapları edeler. Ve şüyûh-ı mezkûrdan bir derece aşağı olan kimesneler Telvîh'e değin edeler. Ve ol dereceden bâkî sığâr-ı müderrisîn Şerh-i Tavâli' ve Şerh-i Metâli' ve Mutavvel ve Hâşiye-i Tecrîd edeler. Ve mütûn-ı fıkîh ve şürûhu dahi mutlaka her müderris tâkâtı yetdikçe edeler. Filcümle kitâb-ı sâbık âdetçe okunmadan kitâb-ı lâhika şürû' etmeyeler.” (Ahmet Akgündüz, a.g.e., 663. Ayrıca bkz. Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, I-II, 2. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı [İFAV] Yayınları, İstanbul 2005, s. 120; Hızlı, a.g.m., 29).

⁶ Ali Yardım'ın konuyla ilgili özgün çalışmalar yaptığını biliyoruz. Nitekim o, dârülhadislerde istinsah edilen kitapları tespit etmek için yazma eserlerin ketebe kayıtlarını incelemek suretiyle çeşitli yazma eser kütüphanelerini tarayıp 15 kadar eser tespit ettiğini ve bunları daha sonra “*Dârülhadislerde Okutulan Dersler*” adı altında inceleyeceğini belirtmiştir (Bkz. “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, *Osmanlı* [ed. Güler Eren], VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 175, dipnot 92). Bildiğimiz kadarıyla ömrü vefa etmediğinden onun bu çalışması tamamlanamamıştır.

⁷ Konuyla ilgili bkz. Yardım, a.g.m., 171-172; a.mlf., “Dârülhadis [Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da]”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 532.

⁸ Bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., 38.

⁹ Bu liste, Mefail Hızlı'nın “*Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler*” adlı makalesinden, tarafımızca bazı tashih ve ilâvelerle alınmıştır (*UÜİFD*, XVII/1, s. 43-46). Burada hadis ve hadis usulü eserleriyle birlikte sîret ve şemâil kitapları da verilmiştir. Zira o dönemlerdeki kayıtlarda bu eserler de hadis kitapları arasında gösterilmiştir.

Hadis	<i>İrşâdu's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî</i>	Şehâbeddin el-Kastallânî (ö. 923/1517)
	<i>Mesâbih (Mesâbihu's-sünne)</i>	İmam Hüseyin b. Mesud el-Begâvî (ö. 516/1122)
	<i>Mefâtiḥ (Mesâbih şerhi)</i>	Yakub Avfî (ö. 1736)
	<i>Meşâriku'l-envâr (Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye min sıhahi'l-ahbârî'l-Mustafaviyye)</i>	İmam Râdyüddin Hasan b. Muhammed es-Sâgânî (ö. 650/1252-53)
	<i>Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr</i>	İzzeddin Abdüllatif b. Abdülazîz b. Emineddin İbn Melek (ö. 801/1398)
	<i>Kitâbu'ş-Şifâ (Kitâbu'ş-Şifâ bita'rifi'l-hukûki'l-Mustafa)</i>	Kadı İyâz b. Musa el-Yahsubî (ö. 544/1149)
	<i>Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhahi'l-âsâr</i>	Kadı İyâz
	<i>Kitâbu'l-Erbâin</i>	İmam Muhyiddin en-Nevevî (ö. 676/1277)
	<i>Câmiu'l-usûl (Câmiu'l-usûl min ehâdisi'r-Resûl)</i>	İbnü'l-Esîr (Mecdüddin Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esîr, ö. 606/1210)
Hadis Usûlü	<i>Ulûmü'l-hadis/Mukaddîmetu İbni's-Salâh</i>	Ebû Amr Takıyyüddin Osman b. Abdurrahman İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245)
	<i>Nuhbetü'l-fiker (Nuhbe/Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser)</i>	İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)
Siyer-Şemâil	<i>İnsânü'l-'uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn (es-Sîretü'l-Halebiyye)</i>	Ebü'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhîm b. Ahmed Halebî (ö. 1044/1635)
	<i>Şemâil-i Şerîf</i>	Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî (ö. 279/892)

Hadisle ilgili bu eserlerin, araştırdığımız dönem olan XVI-XVII. asırlarda Osmanlı medreseleri veya dârülahadislerinde okutulduğunu yazma eserlerdeki istinsah ve ferağ kayıtlarından da anlayabiliyoruz. Nitekim TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Türkiye yazmalarıyla ilgili www.yazmalar.gov.tr adresinden sadece hadisle ilgili eserler üzerinde yaptığımız bir araştırmaya göre XVI-XVII. asırlarda hadisle ilgili en çok istinsah edilen eserler arasında, *Meşâriku'l-envâr* (Sâgânî), *Mesâbihu's-sünne* (Beğavî), *Nuhbetül-fiker* (İbn Hacer), *Câmiu's-sağîr* (Suyûtî), *Kitâbu'l-Erbâin* (Nevevî), *Elfiye* (İrakî) ve *Kitâbu'ş-Şifâ* (Kâdî İyâz) adlı eserler ile şerhleri gelmektedir. Kütüphanelerdeki kayıtlarda müellif veya eser isimlerinin hatalı girilmesi gibi sebeplerle rakamlara ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini ve elde edilen sonuçların tam bir kesinlik arzetmediğini bilsek de konuyla ilgili bir fikir vermek ve dönemin ilmî çalışmalarına ana hatlarıyla yaklaşmak için bu verilerin bile yeterli olduğunu düşünüyoruz. Yine XVI. asır Bursa Tereke kayıtlarında hadisle ilgili eserlerden Buhârî'nin *Sahîh*'i, Sâgânî'nin *Meşâriku'l-envâr*'ı ve şerhi, Beğavî el-Ferrâ'nın *Mesâbihu's-sünne*'si ve şerhinin

çok sayıda bulunması da¹⁰ bu dönemde bu eserlerin medrese veya dârülhadislerde okutulduğunu göstermektedir.

A. Süleymaniye Vakfiyesi'nde Adlarına İşaret Edilen Eserler

Daha önce de belirtildiği üzere, Osmanlı medreseleri ve dârülhadislerinde okutulacak kitaplar, genellikle müessesenin vâkıfı tarafından tayin edilmeyip müderrislere bırakılırdı. Bu sebeple vakfiyelerde genellikle, herhangi bir kitap isminden ziyade, hadis okutulması şart koşulmuştur. Bununla beraber, Süleymaniye Vakfiyesi'nde bazı temel hadis kaynaklarına işaret edildiği görülmektedir. Nitekim bu konuda şöyle denilmektedir:

“Ehâdîs-i nebeviyye ve ahbâr-ı Mustafaviyye nakl olunmak için bina olunan Dârülhadîs'de bir âlim ü âmil ve fâzıl ü kâmil, tefsîr-i Kur'ân-ı fasîhe kâdir ve nakl-i ahâdîs-i sahîhada mâhir, *mesâbîh-i pür-tâb* gibi fazâyili zâhir ve *meşârik-i aştâb* gibi favâzili bâhir, muzhir-i kelime-i 'ulyâ, ekme-i dîn-i Rasûl-i Melik-i A'lâ, *Hazreti Müslim* rivâyetin rivâyette müselleme ve *Hazreti Buhârî* naklinde münferid beyne'l-ümem olan kimesne müderris ve muhaddis olup...”¹¹

Vakfiyedeki bu ifadelerle göre, o dönemde Osmanlı medreseleri veya dârülhadislerinde en çok okunan hadislerle ilgili eserlerden *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Meşâriku'l-envâr* ve *Mesâbîhu's-sünne*'nin okutulması istenmektedir.

Vakfiyedeki “*tefsîr-i Kur'ân-ı fasîhe kâdir*” ifadesinden, müderrisin tefsir alanında da uzmanlığının istendiği, bu nedenle tefsir dersinin de ya müstakil ya da yardımcı bir ders olarak okutulduğu söylenebilir. Çünkü müderrisler hadisleri daha iyi anlamak için Kur'an'a da müracaat etmek zorundadır.

B. Süleymaniye Vakfiyesi'nin Sonunda Yer Alan Hadislerle İlgili Eserler

Süleymaniye Vakfiyesi'nin sonunda, hangi maksatla eklendiği belirtilmeyen bazı kitap isimleri yer almaktadır.¹² Burada adları bulunan eserler ile Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserlerin birçoğu da aynıdır.¹³ Sadece Kanûnî tarafından bağışlanan eserler hem sayı hem de çeşit olarak daha fazladır. Vakfiye sonundaki eserlerin hemen tamamı Kanûnî'nin bağışladığı eserler arasında olduğuna göre, kanaatimizce vakfiyenin sonunda yer alan bu eserler, o dönemde Süleymaniye Medreseleri ve Dârülhadis için Süleymaniye Camii içerisindeki kütüphaneye bağışlanan ilk eserlerdir. Böylece, vakfiyenin yazıldığı tarihte bağışlanan bu kitapların isimleri, belki başka defterlerle birlikte bu şekilde de kayıt altına alınmıştır. Kanûnî döneminde, daha sonra tedârik edilip bağışlanan eserler ise vakfiye metni yazılıp onaylandığı için vakfiyenin sonundaki listeye eklenemeyip daha sonraki bir tarihte (1 Şaban 1247/5 Ocak 1832) Kanûnî'nin bağışladığı eserler arasında gösterilmiş olmalıdır. Bu nedenle sonra-

¹⁰ Ali İhsan Karataş, “Osmanlı Toplumunda Kitap [XIV-XVI. Yüzyıllar]”, *Türkler* (ed. Hasan Celal Güzel v.dğr.), XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 900.

¹¹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 31-32.

¹² Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 210-218. Süleymaniye Vakfiyesi'nin sonunda yer alan bütün eser isimleri için bkz. Çiftçi, *a.g.e.*, 424-429.

¹³ Kanûnî tarafından bağışlanan eserler için bkz. Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 1075, vr. 1b-4b.

dan yazılan listenin hem sayıca daha çok, hem de çeşit olarak daha zengin olması tabiidir. Vakfiye sonunda isimleri verilen bu kitaplardan bir kısmının ise daha sonraki bir tarihte iç hazineden dönemin müderrislerine verildiği belirtilmiştir.¹⁴

Vakfiyenin sonunda başta tefsir, fıkıh ve hadis olmak üzere, hemen her alanda dönemin medreselerinde okutulan eserler bulunmaktadır. Her bilim dalıyla ilgili eserler genellikle bir arada verilmesine rağmen, zaman zaman bazı eserler karışık olarak da kaydedilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu listedeki hadislerle ilgili eserler şunlardır:

1. *Sahîh-i Buhârî (el-Câmiu's-sahîh)*, Buhârî¹⁵
2. *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, İbn Hacer el-Askalânî¹⁶
3. *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Aynî¹⁷
4. *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Kirmânî¹⁸
5. *Sahîh-i Müslim*, Müslim¹⁹
6. *el-Minhâc fî şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, Nevevî²⁰
7. *İkmâlu ikmâli'l-mu'lim/Şerhu Müslim li Ubbî, Ubbî*²¹
8. *Mesâbîhu's-sünne*, Beğavî²²
9. *Şerhu'l-Mesâbih*, Zeynûlarab²³

¹⁴ TSMA, nr. 2803'den naklen bkz. Yasin Yılmaz, *Kanûnî Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi [Eğitim, Kültür ve Sosyal Yönü-Başlangıçtan 1600'e kadar]* (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, s. 6.

¹⁵ Buhârî'nin (ö. 256/870) Kur'an-ı Kerim'den sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilen, sahîh hadisleri toplayan eseri. Kaynaklarda farklı isimlerle tespit edilen eser, *Sahîh-i Buhârî* diye şöhret bulmuştur. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 114.

¹⁶ Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) bu eseri, *Sahîh-i Buhârî* şerhlerinin en mükemmeli olarak kabul edilir. Bkz. Kandemir, a.g.m., 119.

¹⁷ Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Aynî'nin (ö. 855/1451) bu eseri, *Fethü'l-bârî* ile birlikte *Sahîh-i Buhârî* şerhleri içinde en fazla itibar görenidir. Bkz. Kandemir, a.g.m., 120.

¹⁸ Ebu Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Kirmânî'ye (ö. 786/1384) ait olan bu eser, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* adlı eseri üzerine yazılan şerhlerin yetersiz olduğu düşünülerek kaleme alınmıştır. Bkz. İsmail Hakkı Ünal, "Kirmânî, Şemseddin", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 65.

¹⁹ Müslim'in (ö. 261/875) sahîh hadislerden meydana gelen eseri. Eserin asıl adı "*el-Câmiu's-sahîh*" olmakla birlikte daha çok "*Sahîh-i Müslim*" diye bilinmektedir. Bkz. Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", 124.

²⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) bu eseri, *Sahîh-i Müslim*'in en önemli şerhlerinden biridir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Nevevî", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 46; a.mlf., "el-Câmiu's-Sahîh", 126.

²¹ Ebu Abdullah Muhammed b. Halife el-Vuştânî el-Ubbî'nin (ö. 827/1424) Müslim'in *Sahîh-i Müslim*'i üzerine yazdığı şerhtir. El-Ubbî bu eserinde Mâzîrî, Kâdî İyâz, Kurtubî ve Nevevî'nin, Müslim'in *Sahîh-i Müslim*'i üzerine yazdıkları şerhleri cemetmiştir. Bkz. Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî Müslim b. el-Haccac (ö. 261/875), *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi* (çev. Mehmed Sofuoğlu), I, 2. bs., İrfan Yayınevi, İstanbul 1974, s. LX.

²² Ebu Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Beğavî'nin (ö. 516/1122) güvenilir hadis kaynaklarından derlediği hadisleri ihtiva eden eseri. Bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbîhu's-Sünne", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 258. *Mesâbih* üzerine yazılan şerhler için bkz. Ferra el-Beğavî, *Mesâbihu's-Sünne* (nşr. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlı v.dğr.), I, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 1407/1987, s. 63-72 (neşredenin girişi).

10. *el-Mefâtîh fî şerhi (halli)'l-Mesâbih*, Muzhiruddin ez-Zeydânî²⁴
 11. *Menhelü'l-yenâbi' fî şerhi'l-Mesâbih*, Sehûmî²⁵
 12. *el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen (Şerhu't-Tîbî 'ala Mişkâti'l-Mesâbih)*, Tîbî²⁶
 13. *Meşâriku'l-envâr (Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye min ['alâ] sıhahi'l-ahbâri'l-Mustafaviyye)*, Sâğânî²⁷
 14. *Mebârikü'l-ehzâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*, İbn Melek²⁸
 15. *Keşfü'l-Meşârik*, Atûfî²⁹
 16. *Tuhfetü'l-ibrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*, Ekmeleddin el-Bâbertî³⁰
 17. *Sünen-i Ebî Dâvûd (es-Sünen)*, Ebu Dâvûd³¹
 18. *Tecrîd-ü esmâi's-sahâbe (el-İsâbe fî tecrîdi esmâi's-sahâbe)*, Zehebî³²
 19. *eş-Şifâ bi (fi)-ta'rîfi hukûki'l-Mustafa*, Kadı İyaz³³

C. Süleymaniye Kütüphanesi'ne Vakfedilen Kitaplar

Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan 1 Şaban 1247/5 Ocak 1832 tarihli bir yazma eserde Süleymaniye Camii içerisindeki kütüphaneye, Kanûnî dâhil olmak üzere farklı hayır sahiplerinin bağışladıkları kitapların isimleri yer almak-

- ²³ Zeynûlarab Ali b. Abdullah b. Ahmed en-Nahcuvânî'nin (ö. 727/1326-27) *Mesâbih* şerhidir. Bkz. Hatiboğlu, "Mesâbihü's-Sünne", 260.
²⁴ Muzhirüddin Hüseyin b. Mahmûd ez-Zeydânî'nin (ö. 736/1335-36) *Mesâbih* şerhidir. Bkz. Hatiboğlu, a.g.m., a.y.
²⁵ Alâeddin Ali b. Selâhaddin es-Sehûmî'nin *Mesâbih* şerhidir. Bkz. Hatiboğlu, a.g.m., a.y.
²⁶ *Mesâbihü's-Sünne* üzerine yapılan en meşhur çalışma, Hatip et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) *Miškâtü'l-Mesâbih* adlı eseridir. Bu eser üzerine ilk şerhi Şerefüddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah et-Tîbî (ö. 743/1342), *el-Kâşif 'an hakaiki's-sünen (Şerhu't-Tîbî 'ala Mişkâti'l-Mesâbih)* adıyla yazmıştır. Bkz. Hatiboğlu, a.g.m., 259.
²⁷ Ebu'l-Fezâil Radıyyüddin Hasan b. Muhammed b. Hasan es-Sâğânî'nin (ö. 650/1252-53) derlediği bazı sahîh hadisleri nahiv konularına göre düzenlediği eseri. Bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 361.
²⁸ İzzeddin Abdüllatif b. Abdülazîz b. Eminateddin İbn Melek'in (ö. 801/1398) *Meşârik* şerhidir. Bkz. Hatiboğlu, a.g.m., 362.
²⁹ Hayreddin Hızır Atûfî'nin *Meşârik* üzerine yazdığı şerhtir. Bkz. Hatiboğlu, a.g.m., a.y.
³⁰ Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *Meşârik* şerhidir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde pek çok nüshası mevcuttur. Bkz. Hatiboğlu, a.g.m., a.y.
³¹ *Kütüb-i Sitte*'den biri olan *es-Sünen (Sünen-i Ebî Dâvûd)*, Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî'ye (ö. 275/889) aittir. Eserde müellif, sahîhinden zayıfına kadar İslâm hukukuyla ilgili 4800 hadis toplamış, bunlardan ileri derecede zayıf olanları belirtmeye özen göstermiştir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Ebu Dâvûd es-Sicistânî", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 121.
³² Bu eser, İzzüddin Ebu'l-Hasan İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin (ö. 630/1233) *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*'sinin Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî (ö. 748/1348) tarafından yapılan muhtasarıdır. Eserde 8000 kadar sahabî incelenmiş ve İbnü'l-Esîr'e pek çok ilave yapılmıştır. Bkz. Ebu Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris Kettânî (ö. 1345/1927), *Hadis Literatürü* (trc. Yusuf Özbek), İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 414.
³³ Ebu'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubî Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) Peygamber sevgisine ve Hz. Peygamber'in müslümanlar üzerindeki haklarına dair eseri. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "eş-Şifâ", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 134.

tadır.³⁴ Bu eserler, Kanûnî'den başlayarak 11 ayrı hayır sahibinin bağışladığı kitaplardan oluşmaktadır. Defterin baş taraflarında yer alan birinci bölümdeki eserler (vr. 1b-4b arası) Kanûnî'nin vakfettiği kitaplardır. Bu bölümde (vr. 1b-4b arası), Kur'an-ı Kerim'lerden başlanarak Tefsir; Keşşâf ve Beyzâvî tefsirlerinin hâşiyeleri; Hadis; Kelâm ve Usûlü'd-din; Fıkıh, Fıkıh kitaplarına yapılan şerhler; Tasavvuf ve Ahlak; Meânî, Beyân ve Bedî'; Nahiv ve Sarf; Dil/Sözlükler; Tarih; Hikmet, Hey'et, Hendese ve Tıpla ilgili vakfedilen kitaplar yer almaktadır.

Süleymaniye Vakfıyesi'nin sonunda adları bulunan eserler ile Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan bu eserlerin birçoğu aynı olup sadece Kanûnî tarafından bağışlanan eserler hem sayı hem de çeşit olarak daha fazladır. Bu eserler, vakfiye metni yazılıp onaylandığı için vakfiyenin sonundaki listeye eklenemeyip daha sonraki bir tarihte (1 Şaban 1247/5 Ocak 1832) Kanûnî'nin bağışladığı eserler arasında gösterilmiş olmalıdır.

Defterde yer alan eserlerin hem sayıca çok fazla olması, hem de mükerrer isimler sebebiyle burada listenin tamamı yerine sadece konuyla alakalı hadisle ilgili eserlerin isimleri verilecektir. Ayrıca burada, vakfiye sonundaki listede yer alıp da daha önce tanıtılan eserlerin sadece isimlerine işarette yetinilecektir.

Ciltler, bölümlerle ilgili ayırmalar ve tekrarlar olmadan Kanûnî tarafından bağışlanan hadisle ilgili eserlerin listesini şöyle özetleyebiliriz (vr. 2ab)³⁵:

1. *el-Câmiu's-sahîh (Sahîh-i Buhârî)*, Buhârî
 - *Fethü'l-bârî şerhu'l-Buhârî*, İbn Hacer el-Askalânî
 - *'Umdetu'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Aynî
 - *Kevâkibu'd-derârî fî şerhi'l-Buhârî*, Kirmânî
2. *Sahîh-i Müslim*, Müslim
 - *el-Minhâc fî şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, Nevevî
 - *İkmâlu'ikmâli'l-mu'lim (Şerhu Sahîhi'l-Müslim)*, Ubbî
3. *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Ebu Dâvûd
4. *Mesâbîhu's-sünne*, Beğavî
 - *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, Hatib et-Tebrîzî³⁶
 - *el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen (Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh)*, et-Tîbî
 - *Şerhu'l-Mesâbîh*, İbn Melek³⁷
 - *Şerhu'l-Mesâbîh*, Osman el-Herevî³⁸
 - *Menhelü'l-yenâbî' fî şerhi'l-Mesâbîh*, Ammâd? el-Hanefî³⁹

³⁴ 9 varaktan oluşan eser (defter), Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 1075'te "Sultan Süleyman'ın Vakfetmiş Oldukları Kitapların Eski Defterlerine Tatbik Edilerek Tahrir ve Ta'dâd Edilen Defter" adıyla kayıtlıdır. Eserden bir pasaj için bkz. Çiftçi, *a.g.e.*, 442.

³⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü'nde yer alan bu eserlerin tamamının zahriyeleri, istinsah kayıtları ve üzerlerindeki notlar tarafımızca incelendi. Tespit edilen bilgiler, başta bu bölüm olmak üzere, tezin ilgili yerlerinde işlendi.

³⁶ Hatib et-Tebrîzî (ö. 741/1340)'nin bu eseri, *Mesâbîhu's-sünne* üzerine yapılan en meşhur çalışmadır. Bkz. Hatiboğlu, "Mesâbîhu's-Sünne", 259.

³⁷ Bu şerhin h. 850 civarlarında yazıldığı belirtilmiştir. Bkz. Ferra el-Beğavî, *Mesâbîhu's-sünne* (nşr. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlı v.dğr.), I, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1407/1987, s. 68.

³⁸ Osman b. el-Hacc Muhammed el-Herevî'nin muhtasar bir şerhidir. Bkz. el-Beğavî, *Mesâbîhu's-sünne*, I, 71.

- *Şerhu'l-Mesâbih (Zeynü'l-'Arab 'ale'l-Mesâbih)*, Zeynülarab Ali b. Abdullah

5. *Meşâriku'l-envâr, Sâğânî*
- *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*, İbn Melek
- *Tuhfetü'l-ebâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*, Ekmeleddin el-Bâbertî
- *Keşfü'l-Meşârik*, Atûfî
6. *Câmiu'l-usûl li-ehâdisi'r-resûl*, İbnü'l-Esîr⁴⁰
7. *Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, İbnü'l-Esîr⁴¹
8. *et-Terğîb ve't-terhîb*, el-Münzirî⁴²
9. *Riyâzü's-sâlihîn*, Nevevî⁴³
10. *el-Makâsîdü'l-hasene*, Sehavî⁴⁴
11. *'Umdetü'l-ahkâm*, Makdisî (Cemmâilî)⁴⁵
12. *Kitâbu'l-Ahkâm (el-Ahkâmü'l-kübrâ fî'l-hadîs)*, Abdülhak el-İşbilî⁴⁶

³⁹ Böyle bir müellife rastlayamadık. Ancak Süleymaniye Vakfıyesi'nin sonunda yer alan hadisler ilgili eserler arasında "*Menhel*" adlı bir eser bulunmaktadır. Bu eser Alâeddin Ali b. Selâhaddin es-Sehûmî'nin *Menhelü'l-Yenâbi' fî şerhi'l-Mesâbih* adlı *Mesâbih* şerhi olmalıdır. Bkz. Hatiboğlu, "Mesâbihü's-Sünne", 260.

⁴⁰ *Câmiu'l-usûl li-ehâdisi'r-resûl*, Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *Kütüb-i Sitt'e*'deki hadisleri bir araya toplayan eseri. Bkz. İsmail Lütfi Çakan, "Câmiu'l-usûl li-ehâdisi'r-resûl", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 136; Ali Osman Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr, Mecdüddin", *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 28.

⁴¹ Tam adı "*en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*" olan eser, Mecdüddin İbnü'l-Esîr'e (ö. 606/1210) aittir. Ğarîbü'l-hadîs konusunun önemli kaynaklarından olan eserde hadislerdeki nâdir kelimeler alfabetik olarak açıklanmıştır. Bkz. Ali Osman Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr, Mecdüddin", 28.

⁴² Bu eser, Ebu Muhammed Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdülkavî b. Abdillâh el-Münzirî'ye (ö. 656/1258) ait olup ihlâs, ilim, namaz, alım-satım, edeb, zühd, cennet, cehennem gibi konularda dinin yapılması ve yapılmamasını istediği şeylere dair hadisleri ihtiva eder. Arapça'da "terğîb", teşvik; "terhîb" ise uyarı anlamına gelmektedir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Münzirî", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 35.

⁴³ Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) bir müslümanın günlük hayatında ihtiyaç duyacağı ayet ve hadisleri derleyen eseri. Nevevî, bu eserinde İslam ahlak ve âdâbını öğretmek maksadıyla 1900 güvenilir hadisi bir araya toplamıştır. Bkz. Raşit Küçük, "Riyâzü's-Sâlihîn", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 146; Kandemir, "Nevevî", 46. Not: Metinde "Münâvî" şeklinde yazılan müellif ismi tarafımızca düzeltilmiştir.

⁴⁴ Tam adı "*el-Makâsîdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire 'ale'l-elsine*" olan eser, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Sehavî'ye (ö. 902/1497) aittir. Müellif, eserinde sahîh, zayıf, hatta mevzû olmakla beraber halk arasında yayılan hadisleri bir araya getirerek değerlendirmiştir. Bkz. Adil Yavuz, "el-Makâsîdü'l-hasene", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 422; Cengiz Tomar, "Sehavî, Şemseddin", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 314.

⁴⁵ Ebu Muhammed Takıyyüddin Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî el-Cemmâilî (ö. 600/1203), "*el-'Umde fî'l-ahkâm fî me'âlimi'l-helâl ve'l-harâm*" adıyla da anılan bu eserinde, *Sahîh-i Buhârî* ile *Sahîh-i Müslim*'deki ahkâmla ilgili 420 kadar hadisi konularına göre sıralayarak bir araya getirmiştir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Cemmâilî" *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 339.

⁴⁶ Hadis hâfızı ve fakîh olan Ebu Muhammed Abdülhak b. Abdurrahman b. Abdillâh el-İşbilî İbnü'l-Harrât'ın (ö. 582/1186) "*el-Ahkâmü'l-kübrâ fî'l-hadîs*" adlı eseri olmalıdır. Eser, belli başlı hadis kitaplarından derlenen ahkâma dair hadislerin senedleriyle birlikte kaydedildiği beş veya altı cilt hacminde bir eserdir. Müellifin "*el-Ahkâmü'l-vüstâ min hadîsi'n-nebi sallallâhu 'aleyhi ve sellem*" ve "*el-Ahkâmü's-şer'iyetü's-suğrâ es-sahîha*" adlı eserleri de

13. Tecrîdü's-sahâbe (Tecrîdu esmâi's-sahâbe), Zehebî
14. *Câmiü'l-kebîr* (*Cem'ul-cevâmi'*), Suyûtî⁴⁷
15. *Fezû'l-kadîr şerhu'l-Câmi's-sağîr*, Münâvî⁴⁸
16. *Şerhu Câmi's-sağîr*, Alkamî (İbnü'l-Alkamî)⁴⁹
17. *Menhecül-'ummâl*, Müttakî el-Hindî⁵⁰
18. *Şerhu Âsârî't-Tahâvî*, Tahâvî⁵¹
19. *Kitabu's-Şifâ (Şifa-i Şerîf)*, Kâdî İyâz
- *el-Istifâ li beyâni meâni's-Şifâ*, ed-Delecî⁵²
20. *Şerh-i Şemâil-i Şerîf*, İbn Hacer el-Heytemî⁵³
21. *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* (siyer), Kastallânî⁵⁴

D. Yazma Eserlerde Yer Alan Notlar

Yazma eserlerin hem istinsah ve ferağ kayıtları, hem de zahriyelerinde, eserlerin okutuldukları yerlerle ilgili bazen çok değerli bilgiler bulunabilmektedir. Yazma eser kütüphanelerinde bununla ilgili çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Yaptığımız araştırma sonucunda Süleymaniye Kütüphanesi'nde bazı

vardır. Bkz. Ali Osman Koçkuzu, "İbnü'l-Harrât", *DİA*, XXI, 70-71. Ayrıca bkz. Kettânî, Hadis Literatürü, 386; Azmi Özcan, a.g.m., 381.

⁴⁷ Suyûtî'nin (ö. 911/1505) bütün hadisleri toplamak üzere kaleme aldığı ancak vefatı üzerine yarım kalan bu eser, *Cem'ul-cevâmi'* adıyla da bilinir. Bkz. İsmail L. Çakan, "Cem'ul-cevâmi'", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 344.

⁴⁸ Eser, Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tâcilârifin b. Ali Münâvî'nin (ö. 1031/1622) "*Fezû'l-kadîr şerhu'l-Câmi's-sağîr*" adlı şerhinin baş taraflarıdır. Bu eser, *el-Câmiu's-sağîr*'in en çok kabul gören şerhidir. Bkz. Uğur, "el-Câmiu's-sağîr", 114.

⁴⁹ Tam adı "*el-Kevkebü'l-münîr fi şerhi'l-Câmi's-sağîr*" olan bu eser, Suyûtî'nin derlediği kısa hadisleri ihtiva eden "*el-Câmiu's-sağîr*" adlı eserinin talebesi İbnü'l-Alkamî (Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman eş-Şâfil-alkamî) tarafından yapılan şerhidir. Bkz. Mücteba Uğur, "el-Câmiu's-sağîr", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 113-114.

⁵⁰ Eser, Hindistanlı sûfi ve hadis âlimi Ali b. Hüsâmiddin b. Abdilmelik b. Kâdîhân el-Müttakî el-Hindî'ye (ö. 975/1567) ait olup Suyûtî'nin *Câmiu's-sağîr* ile onun zeyli niteliğindeki *Ziyâdetü'l-Câmi* adlı eserlerini kapsamaktadır. el-Müttakî'nin en meşhur çalışması olan *Kenzü'l-Ummâl*, *Menhecül-'ummâl*'in genişletilmiş halidir. Bkz. Kettânî, Hadis Literatürü, 386; Azmi Özcan, "Müttakî el-Hindî", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 222. Not: Metinde müellif ismi "Takiyüddin el-Hisnî?" şeklinde geçmektedir.

⁵¹ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame el-Ezdî et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) fıkıh sistematığına göre mezhepler arasında tartışılan hadislerin incelendiği *Meâni'l-âsâr* veya tam adıyla *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı eseridir. Bkz. Ayhan Tekineş, "Meâni'l-âsâr", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 207-208. Ayrıca bkz. Davut İltaş, "Tahâvî", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 387.

⁵² Tam adı "*el-Istifâ li beyâni meâni's-Şifâ*" olan bu eser, Ebu Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed ed-Delecî el-Osmânî'ye (ö. 947/1550) ait olup Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ*'sının şerhidir. Bkz. Kandemir, "eş-Şifâ", 136.

⁵³ Eserin tam adı "*Eşrefü'l-vesâil ila fehmi's-şemâil*" olup Tirmizî'nin (ö. 279/892) Peygamberimiz'in şemâiline dair "*eş-Şemâilü'n-nebeviyye*" adlı eserine İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) yazdığı şerhtir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "eş-Şemâilü'n-Nebeviyye", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 500; Cengiz Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 533.

⁵⁴ Ebu'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî'nin (ö. 923/1517) Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret edip bir süre kaldığı Medine'de duyduğu heyecanla kaleme aldığı bir siyer kitabıdır. Bkz. Abdülkadir Şenel, "Kastallânî", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 583.

eserler üzerinde de önemli kayıtlar tespit ettik.⁵⁵ Bu bölümde, mevcut kayıtlar önce içeriklerine göre ayrı başlıklar altında ele alınacak, ardından genel değerlendirmelere geçilecektir.

1. Süleymaniye Dârülhadisi'nde Okutulan Eserler

a. Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden Şeyhzâde Ahmed (ö. 1033/1623), Kız Ali Efendi (ö. 1083/1672), Nefeszâde Abdurrahman (ö. 1107/1696) ve Sa'dîzâde Seyyid Muhammed Abdullah'ın (ö. 1079/1668) kendi el yazılarıyla notlarının yer aldığı Buhârî'nin *Câmiu's-sahîh* (*Sahîh-i Buhârî*) adlı eserinin bir yazma nüshası bulunmaktadır.⁵⁶

Bu eserdeki notların çoğu Şeyhzâde Ahmed'e aittir. Eserin farklı yerlerinde, genellikle Şeyhzâde Ahmed'in herbir bölümü hangi tarihlerde okuttuğuyla ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Aşağıda önce tespit edilen kayıtlar sırasıyla verilecek, ardından bunlarla ilgili değerlendirmeler yapılacaktır:

“Kad inteheynâ bi fadlillâhi sübhânehû mine'l-*Câmiu's-sahîh* li'l-İmâm el-Buhârî ilâ Bâbi's-Salât hîne fuvvîda ile'l-'abdi'l-fakîr Ahmed b. Muhammed eş-şehîr bi Şeyhzâde et-tedrîsu bi medreseti Dârülhadîs fî evâili Rebîülâhîr li sene semâniye aşrete ve elf. Temme ebvâb? min Kitâbi's-Salât fî tilke'l-medrese fî'r-râbi'a aşer min Rebîül mezbûr.” (vr. 36b).

“İnteheynâ bi fadlillâhi sübhânehû min evveli'l-*Câmiu's-sahîh* ilâ Bâbi [Lâ yazlimu'l-müslimü el-müslime ve lâ yuslimuhu] ve? bi tevfikihî ma'a yevmi'l-hamîs aşrete şehri Muharremi'l-harâm li sene isneteyn ve 'işrîn ve elf bi Dârülhadîsi's-Süleymaniyye bi Kostantîniyyeti'l-mahmiyye. Ve ene'l-fakîr Ahmed b. Muhammed eş-şehîr bi Şeyhzâde 'afe'llâhu 'anhumâ ve yessera lehümâ el-hüsnâ? ve ziyâde. Âmîn.” (vr. 212 b).

“İnteheynâ ilâ hâze'l-bâb (Bâbu Bey'i'l-Müdebber) fî't-tâsi'a aşer min Saferi'l-hayr li sene isneteyn ve 'işrîn ve elf. Ve ene'l-fakîr Ahmed b. Muhammed eş-şehîr bi Şeyhzâde ğafferallâhu zunûbehümâ ... Âmîn.” (vr. 221a).

“Buliğa mukâbeleten. Buliğa ilâ Nisâ (Bâbi'n-Nisâ) fî'l-medreseti's-Süleymaniyye fî Dârülhadîs bi'n-nakl ve'l-müdârâse fî hamsi sinîn ve hamse eşhür. Sümme intekaltü? bi kazâ-i Dımaşki'ş-Şam vefka'llâhi'l-meliki'l-'allâm fî sene isneteyn? ve 'işrîn ve elf. Ketebehû el-fakîr Ahmed ibn Muhammed eş-şehîr bi Şeyhzâde evâne intikâlihî? min tilke'l-medrese fî kazâ-i'ş-Şam Dârü's-Selâm.” (vr. 233a).⁵⁷

“ve lekad vasaltu bi tevfillâh ilâ kitâbi tefsîri'l-Kur'an merraten sâniyeten bi Dârülhadîsi's-Süleymaniyye fî âhiri Ramazân ihdâ ve selâsîn ve elf. Sümme şera'tü bi fazlillâhi sübhânehû yevme's-sebt hâmise Şevvâli'l-mezbûra min kitâbi tefsîri'l-Kur'an fî'l-intisâbi's-sânî bi tilke'l-medrese münfasilen 'an kazâ-i Burûsa

⁵⁵ Bu bölümdeki notların tespitinde Süleymaniye Kütüphanesi'nin Süleymaniye Bölümü'ndeki bütün eserler (yaklaşık 1905 eser) ile aynı kütüphanenin diğer bölümlerindeki hadislerle ilgili eserlerin dijital görüntüleri incelenmiştir.

⁵⁶ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 303. Eser, h. 789 tarihinde Ali b. Ahmed tarafından istinsah edilmiştir. Eserden örnekler için bkz. Çiftçi, *a.g.e.*, 435-436.

⁵⁷ Buradaki bazı harf hataları tarafımızca düzeltilmiştir.

fi Zilhicce-i ş-şerîfe li sene seb'in ve işrîn ve elf, eserü'l-infisâl 'anhu fi Zilkade-i'l-harâm mine's-seneti'l-mezbûra. Vellâhu'l-muvaffik li'l-...? Ve'l-amel bi mâ fihi ve'l-ittibâ' li mâ yahtevîhi min süneni nebiyyinâ sallallâhu teâlâ aleyhi ve 'alâ âlihî ve ashâbihî ve sellem teslîmen kesîrâ. Elhamdülillah evvelâ ve âhirâ." (vr. 419b).

Aynı varakta yanda da şu not bulunmaktadır:

"ve müddetü intisâbî fi'l-merrati'l-ülâ erba'u sinîn, ve fi's-sâniye eydan erba'u sinîn, fe tekûnu semâniye sinîn."

Bu eserin sonunda yine Şeyhzâde Ahmed tarafından kaleme alınan şöyle bir not bulunmaktadır:

"Bismillahirrahmânirrahîm. Ve'l-hamdü lillâhi vahdehü ve's-salâtu ve's-selâmu alâ nebiyyihi ve âlih. Emmâ ba'd, fekad bede'tu bi fadlillâhi subhânehü bi kırâeti hâze'l-*Câmii's-sahîh* li ş-Şeyh el-İmam Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî radiyallâhu anh ve müdâresetihî ma'a't-talebe bi Dârülhadîsi's-Süleymaniyye bi Kostantiniyyeti'l-mahmiyye, hîne vuccihet tilke'l-medrese li hâze'l-'abdi'd-daîf merraten sâniyeh, fi Zilhicce-i ş-şerîfe, li sene seb'in ve işrîn ve elf, eserü'l-infisâl 'an kazâi Burûseti'l-mahrûse fi Zilkadeti'l-harâm min tilke's-sene. Ve kad hatemtu bi tevfkî'llâh ve ihsânih kırâetehu ve dirâsetehu ma'a't-talebe fi's-sâmin ve'l-işrîn yevme'l-erbi'â' fi Rebûlevvel sene ihdâ ve selâsin ve elf. Ve ene es'elullâhe'l-'ismete ve't-tevfike ve'l-hidâye ilâ mâ yûsalu ilâ mardâtihi min envâi'l-berri ve't-tâ'ah. Ve ercû mimmen yekûnu mine'l-fudalâi'l-'âmilîn, müderrisen bi tilke'l-medrese fi külli asrin ve hîn ve min sâiri'l-'ulemâi'l-kâmilîn, mimmen yutâlî'u ve yakrau hâze'l-*Câmii's-sahîh* en yemnahû min⁵⁸ du'âihimi'l-müstecâb, bi kırâeti Fâtihate'l-kitâb. Ketebehü el-abdü'r-râcî mennihî ve ihsânih, el-âmilu afvihî ve ğufrânih, Ahmed b. Muhammed eş-şehîr bi Şeyhzâde fi Rebûilâhir li sene ihdâ ve selâsin ve elf. Ve'l-hamdu lillâhi rabbi'l-âlemîn ve's-salâtu ve's-selâmu 'alâ seyyidi'l-mürselîn ve âlihî ecma'in."

Şeyhzâde Ahmed'in notunun sağ alt köşesinde Nefeszâde Abdurrahman'ın (Abdurrahman el-Hüseynî) bir eleştirisi de yer almaktadır:

"İdde'â hatme'l-kitâbi bi'l-mutâla'a ve lem yaslüh, ahtaa fih. Kalemü'n-nâsih ma'a enne'l-islâhe fi misli hâzâ vâcib. Ve emmâ ene felem yeteyesser lî en utâlî'ahu muratteben, bel mevzî'an mevzî'an, rubbemâ? bi'l-vâcib mimmâ yeteyesseru lî fi sene 1097-1098. Harrarahû el-fakîr el-hakîr Abdurrahman el-Hüseynî."

Sol alt köşede de yine Nefeszâde Abdurrahman'a ait olduğunu düşündüğümüz şöyle bir kayıt bulunmaktadır:

"Hâze'r-recülü mislü zâlik. er-Racülü fi'l-ihmâl"

⁵⁸ Metinde "min"den önce sehven "ilâ" yazılmıştı, tarafımızca düzeltili.

Bu sayfada en altta ise Dârülhadis müderrislerinden Sa'dîzâde Seyyid Muhammed Abdullah'ın Süleymaniye Dârülhadîsi ve sonrasında Selanik kadılığına tayinini nazmettiği bir kayıt bulunmaktadır.⁵⁹

Şeyhzâde Ahmed'in *el-Câmiu's-sahîh*'in son sayfasında yer alan tüm bu notlarından da anlaşıldığı üzere o, yaklaşık 14 günlük süre içerisinde (1018 Rebilüvvel başları-14 Rebülüvvel arası) eseri baştan namaz bahsinin sonuna kadar okutmuştur. Bu da eserin 6'da 1'ine denk gelmektedir.⁶⁰

Yine Şeyhzâde, 10 Muharrem 1022 Perşembe gününde, başından "*Kitabu'l-Mezâlim*"ın alt başlıklarından olan "Lâ yazlimu" bahsine kadar kitabın bitirildiğini belirtmektedir. 19 Safer 1022 tarihinde ise "Kitabu'l-İtk (Köleyi hürriyetine kavuşturma/âzâd etme)" bahsindeki "Bey'ul-Müdebber (hürriyeti sahibinin ölümüne bağlanmış müdebber kölenin alınıp satılması)" bölümüne kadar eseri bitirdiklerini belirtmektedir. Bu da eserin 6'da ikisine denk gelmektedir.⁶¹ Bu tarihte Şeyhzâde'nin görev süresinin bitimine yaklaşık 1,5-2 ay kaldığına göre, kalan süre içerisinde de eserden bazı bölümlerin okutulduğunu söyleyebiliriz. Sonuç olarak Şeyhzâde, ilk 4 yıllık hizmetinde 1022 Rebülâhîr tarihine kadar çalıştığına göre, bu süre içerisinde 6 cilt üzerinden eserin en az ilk iki cildini okutmuş demektir. Buradan hareketle, Dârülhadis müderrislerinin birçoğunun, daha kısa olan görev süreleri içerisinde, bu veya bunun gibi eserleri baştan sona okutmadıklarını söyleyebiliriz. Muhtemelen müderrisler, ilgili yerde de belirtileceği üzere, eserleri konu konu, diğer bir deyişle, okutabilecekleri bölümleri seçerek işlerlerdi.

Diğer yandan, Şeyhzâde, ikinci dört yıllık hizmet süresi içerisinde (1027 Zilhicce-28 Rebülüvvel 1031) eserin tamamının okutulduğunu belirtmektedir. Bu da, kalan ciltlerin (en az üç cilt) bitirildiğini ve sekiz yılda *Sahîh-i Buhârî*'nin tamamının okutulduğunu göstermektedir. İşte Nefeszâde Abdurrahman da Şeyhzâde'nin buradaki ifadelerine katılmadığını, bu kadar süre içerisinde eseri bitirmenin kolay olmadığını, bunun ihmalkârlık olduğunu; kendisinin de 1097-1098 yılları arasında, okutabileceği konuları seçerek bu eseri konu konu işlediğini belirtmektedir. Kanaatimizce Nefeszâde'nin burada söyledikleri, birçok Osmanlı müderrisinin de uygulaması olmaktadır.

Sonuç olarak, başta Şeyhzâde Ahmed olmak üzere diğer Dârülhadis müderrislerinin bu eserdeki notları da göstermektedir ki Buhârî'nin *Câmiu's-sahîh* adlı bu eseri Dârülhadîs'te kesin olarak okutulmuştur.

b. Süleymaniye Kütüphanesi'nde Kirmânî'nin *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserinin bir yazma nüshası üzerinde Süleymaniye

⁵⁹ Türkçe Divan'ı olan ve şiirlerinde "Fâizî" mahlasını kullanan Sa'dîzâde için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1145/1732), *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Vekâyiü'l-fudalâ* (nşr. Abdülkadir Özcan), III, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 353. Ayrıca bkz. Çiftçi, *a.g.e.*, 308.

⁶⁰ Bir kıyaslamayla, örneğin fihrist cildi hariç, 6 cilt olan *Sahîh-i Buhârî*'nin Dâru İbn Kesîr-Dımaşk baskısında (4. Baskı, Dımaşk-Beyrut, 1410-1990), bu konular birinci cilde denk gelmektedir.

⁶¹ Bu da *Sahîh-i Buhârî*'nin yukarıdaki baskısında (4. Baskı, Dımaşk-Beyrut, 1410-1990) ikinci cildin sonlarına tekabül etmektedir.

Dârülhadis müderrislerinden Ahîzâde Hüseyin'in (ö. 1043/1633-34) kendi el yazısıyla bir notu yer almaktadır:

“Tale‘a fihî el-fakîr ilâ inâyâtî‘r-rabbâniyye Hüseyin İbn el-Mevlâ Mehmed el-müşerref Dârülhadîsi‘l-‘Aliyyeti‘s-Sultâniyyeti‘Süleymâniyye, ‘afe‘l-lâhu ‘anh ve ‘an eslâfih...”⁶²

Ahîzâde'nin burada yazdıklarından, onun bu dönemde Dârülhadis'te görevde olduğunu ve öğrencilerle bu eseri karşılıklı olarak okuduğunu (mütâlaa ettiğini) anlıyoruz. Ayrıca eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nin Süleymaniye Bölümü'nde yer alması, eserin okutulma ihtimalini daha da güçlendirmektedir. Sonuç olarak bu eserin de Dârülhadis'te okutulduğunu söyleyebiliriz.

c. Süleymaniye Kütüphanesi'nde Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı eserinin bir yazma nüshasında yer alan bir notta, bu eserin de Süleymaniye Dârülhadîsi'nde okutulduğunu söyleyebiliriz.⁶³ 1080-1081 tarihli bu notta, eserin daha önce Süleymaniye Birinci Medrese (Medrese-i Evvel)'de olduğu, daha sonra Dârülhadîs'e nakledildiği kayıtlıdır. Eser Süleymaniye Dârülhadîsi'ne nakledildiğine göre ya bu eser Dârülhadîs'te ders kitabı olarak okutulmuş ya da yardımcı kaynak olarak müderrisler veya talebeler tarafından kullanılmıştır.

2. Süleymaniye Dârülhadîs Müderrislerine Ait Notların Yer Aldığı Eserler

Günümüzde olduğu gibi eskiden de insanlar, okudukları veya okuttukları eserlerin üzerlerine, özellikle tarih düşürme gibi düşüncelerle bazı notlar yazarlardı. Yazma eser kütüphaneleri bu şekilde sayısız örneklerle doludur. Süleymaniye Kütüphanesi'nde de kimi Dârülhadîs müderrislerinin bazı eserler üzerinde notları yer almaktadır. İki hadis ve dördü fıkıhla ilgili olan bu eserlerin Dârülhadîs'te okutulmasıyla ilgili herhangi bir kayda rastlayamasak da bunların tamamının Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Süleymaniye Bölümü'nde yer alması ve eserlerdeki notların da Dârülhadîs görevleri sırasında yazılmış olması, bunların Dârülhadîs'te okutulduğu veya yardımcı kaynak olarak kullanıldığı izlenimini vermektedir. Bilindiği gibi Süleymaniye Kütüphanesi'nin Süleymaniye Bölümü'nde yer alan eserler, Dârülhadîs de dâhil olmak üzere, Süleymaniye müderrislerinin istifadesi için Süleymaniye Camii Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır.

Müderrislerin yazma eserler üzerindeki bu notları, “*koymak, yerleştirmek, emanet bırakmak*” gibi anlamlara gelen, burada ise kanaatimizce “*not düşmek, kaydetmek, tarih düşürmek*” manalarında kullanılan “*evda‘a*” fiiliyle başlamaktadır.

⁶² Ebu Abdullah Muhammed el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî (el-evvelü minel-Kevâkibi'd-derârî)*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 227M, vr. 1a. Eserin istinsah tarihi 859, istinsah yeri ise Mekke'dir. Bu nüsha, toplam 4 cilt olan bu şerhin birinci cildir.

⁶³ Zemahşerî, *Keşşâf*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 120 (tek cilt, eserin tamamı), bkz. iç kapak.

Aşağıdaki beş eserin tamamında, Dârülhadis müderrislerinden Mehmed Atâullah Efendi'nin (ö. 1129/1717) kendi el yazısıyla şu notu yer almaktadır:

“Evda'tu fi hâze'l-kitâb şehâdeten en lâ ilâhe illellâh ve enne Muhammeden rasûlüllâh, sallelâhu aleyhi vesellem. Harrerehû el-fakîr Mehmed Atâullah el-med'ûv bi Tefsîrîzâde el-müderriş bi Dârülhadîs-i Süleymâniyye.” (Bu notu, Allah'tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed (SAV)'in Allah'ın rasûlü olduğuna şahitlik ederek bu kitaba yazdım. Yazan, Süleymaniye Dârülhadîs'i'nde müderris olup Tefsîrîzâde diye bilinen fakîr Mehmed Atâullah).

İfadelerden de anlaşıldığı üzere Tefsîrîzâde Mehmed Atâullah, Dârülhadîs'te görevde iken bu notları yazmıştır. Notların yer aldığı eserler şunlardır:

1. el-Begâvî, *Mesâbîhu's-sünne*⁶⁴
2. el-Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*⁶⁵
3. ez-Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dakâik*⁶⁶
4. es-Sıgnakî, *en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye*⁶⁷
5. Celâleddin el-Harezmi, *el-Kifâye fi şerhi'l-Hidâye*⁶⁸

Süleymaniye Kütüphanesi'nde Dârülhadîs müderrislerinden Şeyhâde Ahmed, Kız Ali Efendi, Nefeszâde Abdurrahman ve Sa'dîzâde Seyyid Muhammed Abdullah'ın notlarının yer aldığı Buhârî'nin *Câmiu's-sahîh* adlı eserinin iç kapak kısmında Kız Ali Efendi'nin de Tefsîrîzâde'nin yazdıklarına benzer şöyle bir notu yer almaktadır:

“Lâ ilâhe illellâh Muhammedün rasûlüllâh, lâ havle velâ kuvvete ve lâ (kudrete) illâ billâh. Evda'tu hâhunâ kelimete't-tevhîd ve ene efkârü'l-berrîyye Ebu'l-Meâli Ali, müderriş bi Dârülhadîs'i's-Süleymâniyye, sene 1083.”⁶⁹ (Allah'tan başka ilah yoktur, Hz. Muhammed Allah'ın elçisidir. Güç ve kuvvet, sadece Allah'ın yardımıyla elde edilir. Buraya kelime-i tevhidi not düştüm. Ben, Süleymaniye Dârülhadîs'i'nde müderris olan, yeryüzünün en fakir insanı Ebu'l-Meâli Ali).

Bu nottan da anlaşılacağı üzere Kız Ali Efendi bu dönemde Süleymaniye Dârülhadîs'i'nde müderrislik yapmaktadır.⁷⁰

⁶⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 338, bkz. İç kapak. İstinsah tarihi yazılmayan eserin birkaç yerinde Süleymaniye Camii vakfı kaydı bulunmaktadır. İç kapak kısmında da *Mesâbîh*'in birinci cildi olduğu yazılıdır.

⁶⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 524 (İstinsah tarihi: 969, 5. Cilt), bkz. İç kapak.

⁶⁶ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 475 (İstinsah tarihi, h. 884), bkz. İç kapak. Bu eser (*Tebyînü'l-hakâik*), Ebü'l-Berekât Hâfîzüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-dakâik* adlı Hanefî fikhına dair eserin şerhidir.

⁶⁷ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 565 (iç kapak), 566.

⁶⁸ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 549, bkz. İç kapak.

⁶⁹ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 303. Eser, h. 789 tarihinde Ali b. Ahmed tarafından istinsah edilmiştir.

⁷⁰ Kız Ali Efendi'nin 1081 Zilhicce-1083 Rebîülevvel tarihleri arasında Süleymaniye Dârülhadîs'i'nde görev yaptığıyla ilgili bkz. Şeyhî, *a.g.e.*, III, 393.

3. Süleymaniye Dârülhadis Müderrislerinin Vakfettikleri Eserler

Yine Dârülhadis müderrislerinin bağışladıkları bazı eserler var ki bunların da Süleymaniye Kütüphanesi'nin Süleymaniye Bölümü'nde yer alması ve vâkıflarının da bu dönemde Dârülhadis'te görevde olmaları, daha önceki bilgilerle birlikte değerlendirildiğinde, bu eserlerin de Dârülhadis'te okutulma ihtimalinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu eserler ve üzerlerindeki kayıtlar şöyledir:

a. Ebu Abdullah Muhammed el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1. cilt⁷¹: Bu eser, Dârülhadis müderrislerinden Ahîzâde Mehmed b. Nurullah tarafından vakfedilmiştir. İç kapak kısmında Ahaveyn el-Konevî diye bilinen Ahîzâde Mehmed (ö. 989/1581) tarafından bağışlandığı ve onun Süleymaniye (Dârülhadis) Medresesi'nde iken vefat ettiği belirtilmiştir:

“el-Mücelledü'l-evvel min şerhi *Sahîhi'l-Buhârî* aleyhi'r-rahmetü'l-meliki'l-bârî... Mine'l-kütübi'lletî vekafehâ el-merhûm mevlânâ Mehmed Efendi el-med'ûv bi Ahaveyn el-Konevî. Mâte müderrisen bi Medreseti's-Sultan Süleyman Hân aleyhi'r-rahme ve'r-rıdvân 'ale'l-müderrisin bi'l-Medârisi's-Sultâniyyeti'l-Hâkâniyyeti's-Süleymaniyye.”

Varak-1a'da üstte de Ahîzâde'nin Dârülhadis'te görevde olduğu belirtilmiştir: “*min vakfi's-Sultan Süleyman Hân mevlânâ Mehmed Efendi el-med'ûv bi Ahaveyn, 'alâ medreseti Dârülhadis elletî benâhâ es-Sultan Süleyman Hân.*”

b. Ebu Abdullah Muhammed el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 2. cilt⁷²: Bu eseri Süleymaniye Dârülhadis müderrisi Yusuf vakfetmiştir. Varak 1a'daki kayıt şöyledir:

“Merhûm Sultan Süleyman Hân aleyhi'r-rahme ve'r-rıdvânun Dârülhadisi'nde bu hakîr tadrîs hizmetinde iken *Buhârî* şerhi *Kirmânî*'nün bir kıt'ası zâyî' olmağın andan bedel bu kıt'a(y)i virdüm. Ketebehû el-fakîr Yusuf.”

Süleymaniye Dârülhadisi'nde tez dönemi içerisinde İmam-ı Sultânî Yusuf dışında başka bir müderris bulunmamaktadır. Tez dönemi sonrası isimlerini tespit ettiğimiz müderrisler arasında da Yusuf adlı herhangi biri bulunmadığından burada bahsedilen kişinin İmam-ı Sultânî Yusuf (ö. 1057/1647) olduğunu tahmin ediyoruz.

Yine aynı müderrisin, Seyfeddin el-Âmidî'nin kelamla ilgili *Ebkâru'l-efkâr* adlı eserinde de benzer bir notu yer almaktadır:

“Merhûm Sultan Süleyman Hân aleyhi'r-rahme ve'r-rıdvânun Dârülhadisi'nde bu hakîr tadrîs hizmetin iderken Âmidî'nün *Ebkâru'l-efkâr*'ı zâyî' olmağın andan bedel bu *Ebkâr-ı efkâr*'ı virdüm. Ketebehû el-fakîr Yusuf.”⁷³

O dönemde Dârülhadis'te bu eserler yer aldığına ve bunların kaybı nedeniyle yerlerine de yenileri bağışlandığına göre, her iki eserin de burada ders kitabı

⁷¹ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 230 (İstinsah tarihi, h. 898). vr. 183a'da sol üstte Ahîzâde'nin vakıf mührü bulunmaktadır.

⁷² Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 233, İstinsah tarihi yok.

⁷³ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 747. İstinsah tarihi, h. 720, vr. 1a.

olarak okutulduğu veya yardımcı kaynak olarak bunlardan faydalandığı söylenebilir.

E. Okutulan Eserlerle İlgili Genel Değerlendirme

Bu bölümde Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan, vakfiye sonunda adları yer alan ve vakfiyede adlarına işaret edilen eserler ile Dârülhadis müderris notlarının yer aldığı yazma eserlerden yola çıkılarak buraya kadar verilen bilgilerle ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Hadisle İlgili Eserler

Daha önce, Osmanlı medreselerinde okutulan ders kitaplarının kesin bir temel üzerine oturmadığını, müderris tercihlerinin kitap seçiminde önemli rol oynadığını, derslerin bir veya birkaç ana kitap üzerinde takrîr yoluyla yapıldığını, zaman zaman bunların şerh ve hâşiyelerinin de okutulduğunu belirtmiştik. Aynı durumun Dârülhadis için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Aşağıda, önce buraya kadar adları geçen eserler tabloda karşılaştırmalı olarak verilecek, ardından bunlarla ilgili genel değerlendirmelere geçilecektir:⁷⁴

HADİSLE İLGİLİ ESERLER							
Sıra No	Eser Adı	Kanûnî Tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne Vakfedilen Hadisle İlgili Kitaplar	Vakfiye Sonunda Yer Alan Hadisle İlgili Kitaplar	Vakfiyede Adı Geçen/İsmine İşaret Edilen Eserler	Dârülhadis Müderris Notlarının Yer Aldığı Eserler	Dârülhadis'te Okutulan Eserler	Dârülhadis Müderrislerinin Vakfettikleri Eserler
1	Sahîh-i Buhârî (el-Câmiu's-Sahîh) (Buhârî)	+	+	+	+	+	-
2	Fethû'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî (İbn Hacer el-Askalânî)	+	+	-	-	-	-
3	'Umdetü'l-kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî (Aynî)	+	+	-	-	-	-
4	el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî (Kirmânî)	+	+	-	-	+	+
5	Sahîh-i Müslim (Müslim)	+	+	+	-	-	-
6	el-Minhâc fi şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc (Nevevî)	+	+	-	-	-	-

⁷⁴ Not: Tabloda artı (+), bir eserin ilgili listede bulunduğunu; eksi (-) ise bulunmadığını göstermektedir.

7	İkmâlu ikmâli'l-mu'lim/Şerhu Müslim li Ubbî	+	+	-	-	-	-
8	Mesâbîhü's-sünne (Beğavî)	+	+	+	+	-	-
9	Mişkâtü'l-Mesâbîh, (Hatib et-Tebrîzî)	+	-	-	-	-	-
10	Şerhu'l-Mesâbîh (Zeynularab)	+	+	-	-	-	-
11	el-Mefâfih fi şerhi (halli)'l-Mesâbîh (Muzhiruddin)	-	+	-	-	-	-
12	Menhelü'l-yenâbi' fi şerhi'l-Mesâbîh (Ammâd' el-Hanefî)	+	+	-	-	-	-
13	el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen (Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâtü'l-Mesâbîh)	+	+	-	-	-	-
14	Şerhu'l-Mesâbîh (İbn Melek)	+	-	-	-	-	-
15	Şerhu'l-Mesâbîh (Osman el-Herevî)	+	-	-	-	-	-
16	Meşâriku'l-envâr (es-Sâğânî)	+	+	+	-	-	-
17	Mebâriku'l-enzâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr (İbn Melek)	+	+	-	-	-	-
18	Keşfü'l-Meşârik (Atufî)	+	+	-	-	-	-
19	Tuhfetü'l-ibrâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr (Ekmeleddin el-Bâbertî)	+	+	-	-	-	-
20	Sünen-i Ebî Dâvûd (es-Sünen)	+	+	-	-	-	-
21	Tecrid-ü esmâi's-sahâbe (el-İsâbe fi tecridi esmâi's-sahâbe) (Zehebî)	+	+	-	-	-	-
22	eş-Şifâ bi (fi)-ta'rîfi hukûki'l-Mustafa (Kâdî İyâz)	+	+	-	-	-	-
23	el-İstifâ li beyâni meâni's-Şifâ (ed-Delecî)	+	-	-	-	-	-
24	Câmiu'l-usûl li-ehâdisi'r-resûl (İbn Esîr)	+	-	-	-	-	-
25	et-Tergîb ve't-terhîb (el-Münzirî)	+	-	-	-	-	-
26	Riyâzü's-sâlihîn (Nevevî)	+	-	-	-	-	-
27	el-Makâsîdü'l-hasene (Sehavî)	+	-	-	-	-	-
28	'Umdetü'l-ahkâm, Makdisî (Cemmâilî)	+	-	-	-	-	-
29	Kitâbu'l-Ahkâm (el-Ahkâmü'l-kübrâ fi'l-hadis)						

	(Abdülhak el-İşbili)	+	-	-	-	-	-
30	Câmiü'l-kebir (Cem'ul-cevâmi') (Suyûtî)	+	-	-	-	-	-
31	Feyzû'l-kadîr şerhu'l-Câmiî's-sağîr (Münâvî)	+	-	-	-	-	-
32	Şerhu Câmiî's-sağîr, Alkamî (İbnü'l-Alkamî)	+	-	-	-	-	-
33	Menhecül-'ummâl, (Müttakî el-Hindî)	+	-	-	-	-	-
34	Nihâye fî ğarîbi'l-hadis ve'l-eser (İbnü'l-Esir)	+	-	-	-	-	-
35	Şerhu Âsari't-Tahâvî (Şerhu Meâni'l-âsar)	+	-	-	-	-	-
36	El-Mevâhibü'l-ledünniyye (siyer) (Kastallânî)	+	-	-	-	-	-
37	Şerh-i Şemâil-i şerîf (İbn Hacer el-Heytemî)	+	-	-	-	-	-

Tabloda görüldüğü üzere, vakfiyede adlarına işaret edilen hadislerle ilgili eserler ile bunların şerhleri geniş yer tutmaktadır. Farklı kategorilerde en çok bulunan hadislerle ilgili eserler, vakfiyede de adlarına işaret edilen *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Mesâbîhu's-sünne* ve *Meşâriku'l-envâr* ile Buhârî şerhi olan *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'dir. Bu eserler, hem vakfiyede geçmeleri, hem de farklı kategorilerde bulunmaları sebebiyle Dârülhadis'te okutulmuş olmalıdır. Ayrıca bu dört eserin listede yer alan şerhlerinin de okutulma ihtimali yüksektir. Zira bu şerhler, Süleymaniye Kütüphanesi'nin Süleymaniye Bölümü'nde yer almaktadır. Bilindiği üzere bu bölümdeki eserler, ağırlıklı olarak Süleymaniye Medreseleri'ne bağışlanan kitaplardan oluşmaktadır. Ayrıca bir medresede okutulan herhangi bir eserin şerhinin de okutulma ihtimali her zaman vardır.

Şimdi bu eserlerle ilgili ayrıntılara geçelim:

1. Sahîh-i Buhârî/el-Câmiu's-Sahîh (Buhârî): Bu eserin Dârülhadis'te kesin olarak okutulduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu eserin bir yazma nüshasında birden çok Dârülhadis müderrisinin notları yer almaktadır. Bu notlarda eserin burada okutulduğu açıkça belirtilmektedir. Ayrıca bu eser, hem vakfiyede geçmekte hem de vakfiye sonundaki liste ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaktadır.

el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî (Kirmânî): Bu eserin de Dârülhadis'te kesin olarak okutulduğunu söyleyebiliriz. Zira hem bir yazma

nüşhası üzerinde Dârülhadis'te okutulduğuna dair not bulunmakta, hem de eser vakfiye, vakfiye sonundaki liste ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaktadır. Ayrıca hem Dârülhadis müderrislerinden Yusuf (İmam-ı Sultânî Yusuf?)'un Dârülhadis'te tadrîs hizmetinde iken bu eserin kaybolan bir nüshası yerine yeni bir nüshayı bağışlaması, hem de yine Dârülhadis müderrislerinden Ahîzâde Mehmed'in bu eserin başka bir nüshasını Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlaması, bu eserin okutulma ihtimalini daha da arttırmaktadır. Ayrıca eserin, kesin olarak Dârülhadis'te okutulduğunu tespit ettiğimiz *Sahîh-i Buhârî*'nin de şerhi olması, zaten okutulma ihtimalinin çok yüksek olduğunu göstermektedir.

Fethu'l-bârî (İbn Hacer) ve Umdetu'l-kârî (Aynî): *Sahîh-i Buhârî*'nin bu iki şerhi, hem Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan listede hem de vakfiye sonundaki eserler arasında yer almaktadır. Ayrıca bu eserler, kesin olarak Dârülhadis'te okutulduğunu tespit ettiğimiz *Sahîh-i Buhârî*'nin de en önemli şerhleri olduklarından, bunların da okutulma ihtimali yüksektir.

2. Sahîh-i Müslim: Bu eserin, hem vakfiyede adının geçmesi, hem de vakfiye sonunda ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer alması, bunun da Dârülhadis'te okutulduğunu göstermektedir.

el-Minhâc fî şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc (Nevevî) ve İkmâlu ikmâli'l-mu'lim (Şerhu Müslim li Ubbî): Bu eserlerin, hem Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan liste ve vakfiye sonundaki eserler arasında yer alması, hem de vakfiyede adına işaret edilen *Sahîh-i Müslim*'in şerhi olmaları, bunların da okutulma ihtimalini arttırmaktadır.

3. Mesâbihü's-sünne (Beğavî): Bu eser, hem vakfiyede geçmekte hem de vakfiye sonunda ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaktadır. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir nüshada, Tefsîrîzâde Mehmed Atâullah'ın Dârülhadis'te görevde iken yazdığı notlar bulunmaktadır. Bu nedenle bu eserin de Dârülhadis'te okutulduğunu söyleyebiliriz.

Mesâbih şerhleri: *Mesâbih* şerhlerinden Zeynularab'ın *Şerhu'l-Mesâbih*'i, Ammâd' el-Hanefî'nin *Menhelü'l-yenâbi' fî şerhi'l-Mesâbih*'i ile Tîbî'nin *el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen*'inin hem Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan listede hem de vakfiye sonundaki eserler arasında; diğerler şerhlerden Hatib et-Tebrîzî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbih*'i, Muzhiruddin'in *el-Mefâtiḥ fî şerhi (halli)'l-Mesâbih*'i ile İbn Melek ve Osman el-Herevî'nin aynı adlı *Şerhu'l-Mesâbih*'lerinin de ya Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan listede ya da vakfiye sonundaki eserler arasında yer alması; ayrıca bunların vakfiyede adına işaret edilen *Mesâbih*'in şerhi olmaları, bunların da okutulma ihtimalini arttırmaktadır.

4. Meşâriku'l-envâr (es-Sâğânî): Bu eserin ismi de, hem vakfiyede geçmekte hem de vakfiye sonunda ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'

si'ne bağışlanan eserler arasında yer almaktadır. Bu nedenle bu eserin de Dârülhadis'te okutulduğunu söyleyebiliriz.

Meşârik Şerhleri: İbn Melek'in *Mebârikü'l-ehzâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr*'ı, Atufî'nin *Keşfü'l-Meşârik*'ı ve Ekmeleddin el-Bâbertî'nin *Tuhfetü'l-ebâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr*'ının hem Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan listede hem de vakfiye sonundaki eserler arasında yer almaları ve vakfiyede adına işaret edilen *Meşârik*'in şerhi olmaları, bunların da okutulma ihtimalini arttırmaktadır.

5. Ebu Dâvûd'un *Sünen-i Ebî Dâvûd (es-Sünen)*'i, Zehebî'nin *Tecrîd-ü esmâi's-sahâbe (el-İsâbe fi tecrîdi esmâi's-sahâbe)*'si ve Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ bi (fi)-ta'rîfi hukûki'l-Mustafa*'sının da hem vakfiye sonundaki listede hem de Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaları, bunların da Dârülhadis'te okutulma ihtimalini güçlendirmektedir.

6. Sadece Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer alan ve Dârülhadis'te okutulması muhtemel olan diğer eserler ise şunlardır: ed-Delecî'nin *Şifâ* şerhi olan *el-Istifâ li beyâni meâni's-Şifâ*'sı, İbnü'l-Esîr'in *Câmiu'l-usûl li-ehâdisi'r-resûl*'ü, el-Münzirî'nin *et-Tergîb ve't-terhîb*'i, Nevevî'nin *Riyâzü's-sâlihîn*'i, Sehavî'nin *el-Makâsîdü'l-hasene*'si, Cemmâilî (Makdisî)'nin *'Umdetü'l-ahkâm*'ı, Abdülhak el-İşbilî'nin *Kitabu'l-Ahkâm (el-Ahkâmü'l-kubrâ fi'l-hadîs)*'i, Suyûtî'nin *Câmiü'l-kebîr (Cem'ul-cevâmi')*'i, Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi's-sağîr*'i, Alkamî (İbnü'l-Alkamî)'nin *Şerhu Câmi's-sağîr*'i, Müttakî el-Hindî'nin *Menhecül-'ummâl*'ı, İbnü'l-Esîr'in *Nihâye fi ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*'i, Tahâvî'nin *Şerhu Âsari't-Tahâvî (Şerhu Meâni'l-âsâr)*'ı, Kastallânî'nin *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*'si (siyer) ve İbn Hacer el-Heytemî'nin *Şerh-i Şemâil-i şerîf*'i.

Sonuç olarak başta vakfiyede adlarına işaret edilenler ve okutulduğuna dair üzerinde müderris notlarının yer aldıkları olmak üzere burada adları geçen hadislerle ilgili eserler, bazen ana, bazen de yardımcı kaynak olarak Süleymaniye Dârülhadisi'nde de okutulmuştur diyebiliriz.

2. Hadis Dışındaki Eserler

Bu bölümdeki eserler de önce tabloda karşılaştırmalı olarak verilecek, ardından değerlendirmelere geçilecektir.

Bilim dalı	Sıra No	Eser Adı	Kanûnî Tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne Vakfedilen Kitaplar	Vakfiye Sonunda Yer Alan Eserler	Vakfiyede Adı Geçen (İsmine İşaret Edilen) Eserler	Dârülhadis Müderris Notlarının Yer Aldığı Eserler	Dârülhadis'te Okutulduğu Anlaşılan Eserler	Dârülhadis Müderrislerinin Vakfettikleri Eserler

Tefsîr	1	Keşşâf (Zemahşerî)	+	+	-	-	+	-
	2	el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye (Aynî)	+	-	-	+	-	-
Fıkıh	3	en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye (Sıġnakî)	+	+	-	+	-	-
	4	el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye (Celaledin el-Harezmi)	+	-	-	+	-	-
	5	Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dakâik (Zeylâi)	+	-	-	+	-	-
Kelâm	6	Ebkârü'l-efkâr (Seyfeddin el-Âmidî)	+	+	-	-	-	+

Tabloda görüldüğü üzere, Dârülhadis'te okutulması muhtemel olan eserler, tefsîr, fıkıh ve kelâm ile ilgili olup ayrıntılar aşağıdaki şekildedir:

1. Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ı (Tefsîr): Bu eser, hem vakfiye sonundaki listede hem de Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaktadır. Ayrıca eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan bir yazma nüshasındaki 1080-1081 tarihli bir notta, eserin daha önce Süleymaniye Birinci Medrese (Medrese-i Evvel)'de olduğu ve daha sonra Dârülhadis'e nakledildiği kayıtlı olduğuna göre, bu eser ya Dârülhadis'te ders kitabı olarak okutulmuş ya da yardımcı kaynak olarak müderrisler veya talebeler tarafından kullanılmıştır.

2. Aynî'nin *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*'si (Fıkıh), Celaledin el-Harezmi'nin *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye*'si (Fıkıh) ve Zeylâi'nin *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dakâik*'inin (Fıkıh) hem Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaları, hem de her üç eserde de Tefsîrîzâde Mehmed Atâullah'ın Dârülhadis'te görevde iken yazdığı not (tarih düşürme) sebebiyle bunların da ya Dârülhadis'te ders kitabı olarak okutuldukları ya da yardımcı kaynak olarak müderrisler veya talebeler tarafından kullanıldıkları söylenebilir.

3. Seyfeddin el-Âmidî'nin *Ebkârü'l-efkâr*'ı (Kelâm): Bu eserin hem vakfiye sonundaki liste ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer alması hem de Dârülhadis müderrislerinden Yusuf (İmam-ı Sultânî Yusuf?)'un Dârülhadis'te tadrîs hizmetinde iken kaybolan bir nüsha yerine yeni bir nüshayı Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlaması sebebiyle ya Dârülhadis'te ders kitabı olarak okutulduğu ya da yardımcı kaynak olarak müderrisler veya talebeler tarafından kullanıldığı söylenebilir.

Buraya kadar gördüğümüz hadis dışındaki fıkıh, tefsir ve kelamla ilgili eserler eğer gerçekten Dârülhadis'te okutulmuşlarsa, temel İslamî ilimlerin neredeyse tamamının Dârülhadis'te okutulduğu sonucu çıkar. Ancak bunların okutulduğuyla ilgili elimizde başka kayıtlar mevcut değildir. Ayrıca medreselerde, belirli dersler ve eserlerin yanında bu dersleri anlamayı kolaylaştıracak başka ders ve kitapların da okutulduğu, okutulan ders kitaplarının da genellikle müderrisler tarafından seçildiği bilindiğine göre, Süleymaniye Dârülhadis'inde de buraya kadar adları verilenler dışında başka eserlerin de okutulma ihtimali olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: Kanûnî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri*, IV, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- el-Âmidî, Seyfeddin, *Ebkârü'l-efkâr*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 747.
- Atâî, Nev'îzâde (ö. 1045/1635), *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti'ş-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), II, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- el-Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Hanefî el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 524.
- Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, I-II, 2. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, İstanbul 2005.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 303.
- el-Beğavî, Ferrâ el-Beğavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 338 (matbu baskısı: *Mesâbîhu's-Sünne* [nşr. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlı v.dğr.], I, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 1407/1987).
- Çakan, İsmail Lütfî, "Câmiu'l-usûl li-ehâdîsi'r-resûl", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 136.
- _____, "Cem'ul-cevâmi'", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 344-345.
- Çiftçi, Mehdi, *Süleymaniye Dârü'lhadîsi [XVI-XVII. Asırlar]* (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Mesâbîhu's-Sünne", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 258-260.
- _____, "Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 361-362.
- el-Harezmî, Celâleddin, *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 549.
- Hızlı, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII/1 (2008), s. 25-46.
- İltaş, Davut, "Tahâvî", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 385-388.
- Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 531-534.
- Kandemir, M. Yaşar, "el-Câmiu's-sahîh", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 114-123.
- _____, "Cemmâilî", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 338-340.
- _____, "Ebu Dâvûd es-Sicistânî", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 119-121.
- _____, "Münzirî", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 35-37.
- _____, "Nevevî", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 45-49.
- _____, "eş-Şemâilü'n-Nebeviyye", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 500-501.
- _____, "eş-Şifâ", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 134-138.
- Karataş, Ali İhsan, "Osmanlı Toplumunda Kitap [XIV-XVI. Yüzyıllar]", *Türkler* (ed. Hasan Celal Güzel v.dğr.), XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 896-908.
- Kettânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris Kettânî (ö. 1345/1927), *Hadis Literatürü* (trc. Yusuf Özbek), İz Yayıncılık, İstanbul 1994.
- el-Kirmânî, Ebu Abdullah Muhammed el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derâri fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 227M, 230, 233.
- Koçkuzu, Ali Osman, "İbnü'l-Esîr, Mecdüddin", *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 28-29.
- _____, "İbnü'l-Harrât", *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 70-71.
- Küçük, Raşit, "Riyâzü's-sâlihîn", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 146-147.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edip (haz.), *Süleymaniye Vakfiyesi*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1962.
- Müslim b. el-Haccac (ö. 261/875), *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi* (çev. Mehmed Sofuoğlu), I, 2. Baskı, İrfan Yayınevi, İstanbul 1974.
- Özcan, Azmi, "Müttakî el-Hindî", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 222-223.
- es-Sıgnakî, Hüsâmüddin Hüseyin b. Ali b. Haccac el-Hanefî es-Sıgnakî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 565, 566.

- Süleymaniye Kütüphanesi'ne Vakfedilen Eserler* (Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki tam adı: *Sultan Süleyman'ın Vakfetmiş Oldukları Kitapların Eski Defterlerine Tatbik Edilerek Tahrir ve Ta'dâd Edilen Defter*), Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 1075.
- Şenel, Abdülkadir, "Kastallânî", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 584-585.
- Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1145/1732), *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Vekâiyü'l-fudalâ* (nşr. Abdülkadir Özcan), III, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Tekineş, Ayhan, "Meâni'l-âsâr", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 207-208.
- Tomar, Cengiz, "Sehavî, Şemseddin", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 313-316.
- Uğur, Müteba, "el-Câmiu's-sağîr", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 113-114.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (ö. 1398/1977), *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965.
- Ünal, İsmail Hakkı, "Kirmânî, Şemseddin", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 65-66.
- Yardım, Ali, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", *Osmanlı* (ed. Güler Eren), VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 163-175.
- _____, "Dârülhadis [Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da]", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 529-532.
- Yavuz, Adil, "el-Makâsîdü'l-hasene", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 422-423.
- Yılmaz, Yasin, *Kanûnî Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi [Eğitim, Kültür ve Sosyal Yönü-Başlangıçtan 1600'e kadar]* (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- Zemahşerî, *Keşşâf*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 120.
- ez-Zeylaî, Fahreddin Osman b. Ali b. Miħcan el-Hanefî ez-Zeylaî, *Tebynü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dakâik*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 475.

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ali TOKSARI

Ben de çok teşekkür ediyorum. Gerçekten Mehdi ÇİFTÇİ bey uzman olduğu alanda bizim bildiğimiz yanlış bilgileri de düzeltmek suretiyle çok güzel bir sunum yaptı. Zamanı da tasarruflu kullandı. Onun için de ayrıca teşekkür ederim. Hemen zaman geçirmeden Seyit AVCI beyi müzakeresini yapmak üzere kürsüye davet ediyorum.

Buyrun efendim.